

ความสัมพันธ์ระหว่าง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2¹

รัฐบาลเยอรมันรับฐานะของสยามมกุฎราชกุมาร

ภูมิหลัง

ตามพระราชกำหนดในกฎมณเฑียรบาล ปรากฏว่ามีการจัดลำดับยศพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั่วไป ในพระราชกำหนดนั้นยกพระบรมราชโอรสซึ่งเกิดจากพระอรรคมเหสี เป็นสมเด็จพระอนุพุทธเจ้า ไม่ปรากฏว่ามีตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ในระยะแรก จนกระทั่งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ปรากฏหลักฐานว่าเป็นครั้งแรกที่ได้มีการ แต่งตั้งให้พระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราช เป็นตำแหน่งสำหรับพระราชทานบำเหน็จความชอบ แก่พระราชวงศ์ผู้มีความชอบยิ่งใหญ่เฉพาะองค์ ด้วยเหตุนี้จึงมิใช่ปรากฏการณ์ที่แปลกประหลาด แต่อย่างใดที่ตำแหน่งนี้จะเว้นว่างไปหลายแผ่นดิน²

ตำแหน่งพระมหาอุปราชในแผ่นดินรัชกาลที่ 4 ได้รับพระราชทานเกียรติยศยิ่งใหญ่ กว่าแต่ก่อน เช่นมีพระนามคล้ายคลึงกับพระเจ้าแผ่นดินว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจวบกันกับที่ประเทศไทยได้มีความสัมพันธ์กับนานาประเทศ ซึ่งมีธรรมเนียมพระบรมวงศานุวงศ์ต่างกับไทย ทำให้ยากที่จะเข้าใจกันได้ จึงได้แปลตำแหน่งพระมหาอุปราชออกเป็น พระเจ้าแผ่นดินที่สอง เพื่อจะเข้าใจง่ายขึ้น

¹ พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 (William II) ภาษาเยอรมันชื่อว่า วิลเฮล์มที่ 2 (Wilhelm II) ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเลือกใช้ชื่อ จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 โดยตลอด

² กรมศิลปากร, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (พระนคร : โรงพิมพ์ศาสนา, 2515), หน้า 53 - 54

ในรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการ ได้ถวายตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคล¹ แก่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญซึ่งเป็นการนิตกรรมนิยมดั้งเดิม เพราะมหาอุปราชในรัชกาลก่อน² ล้วนเป็นเจ้าฟ้าสมเด็จพะอนุชาธิราชรวมพระบรมราชชนนีกับพระเจ้าแผ่นดิน แต่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทรงศักดิ์เป็นเพียงพระเจ้าวรวงศ์เธอเท่านั้น³ จากเหตุผลต่าง ๆ อาจสรุปได้ว่า การแต่งตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราชครั้งนี้ ก็ด้วยเหตุผลส่วนตัวของเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ที่ต้องการเสริมสร้างฐานะของตนให้มั่นคงเป็นที่น่าพอใจ

อาจกล่าวได้ว่า การแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มิได้กำหนดตายตัวลงไป ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของพระเจ้าแผ่นดิน ยกเว้นในรัชกาลที่ 5 ดัง

¹ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นพระนามหนึ่งที่ใ้ใช้เรียกผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินอภิเษกให้เป็นรัชทายาท ใช้เรียกเป็นครั้งแรกในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา โดยเรียกหลวงสรศักดิ์ผู้ซึ่งได้รับการสถาปนาให้เป็นรัชทายาท

² พระมหาอุปราชตั้งแต่รัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 5 เรียงตามลำดับดังนี้

รัชกาลที่ 1	คือ	กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท	(2325 - 2346)
รัชกาลที่ 2	"	กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์	(2352 - 2360)
รัชกาลที่ 3	"	กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์	(2367 - 2375)
รัชกาลที่ 4	"	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	(2394 - 2408)
รัชกาลที่ 5	"	กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ	(2411 - 2428)

³ ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516) (สำเนา), หน้า 84

ใดกล่าวมาแล้ว อาจกล่าวได้ว่า พระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจริญสูงสุด
ในรัชกาลที่ 4 แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เจริญสูงสุดและต่ำสุดในรัชกาลที่ 5

รัชกาลที่ 5 ยอมไม่พอพระราชหฤทัยที่พระองค์ถูกกริธาอนอำนาจในการแต่งตั้งพระมหา
อุปราช ยิ่งไปกว่านั้นเหตุการณ์ภายในได้ตั้งเครียดขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิกฤติ
การฉ้อฉลหลวงวิงหน่าเมื่อ 29 ธันวาคม ค.ศ. 1884 ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะใช้อาวุธปะทะกัน
ระหว่างวังหลวงกับวังหน้า และเพื่อเป็นการขจัดปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ซึ่งอาจจะทำลายเสถียร
ภาพของราชบัลลังก์ รัชกาลที่ 5 จึงได้ประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
ภายหลังที่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญทิวงคตแล้ว

รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชดำริพร้อมกับคณะพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่
เห็นพร้อมกันว่าตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งเรียกว่าสมเด็จพระอนุชาเจา ซึ่งได้
ตั้งขึ้นแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 นั้น เป็นตำแหน่งอันสมควรซึ่งจะไร้เป็นแบบอย่างสืบ
ต่อไปภายหน้า จึงได้มีพระบรมราชโองการให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าราช
กุมารพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช¹

ในการนั้น บรรดาราษฎรทุกข์สุดและดูแลของรัฐบาลต่าง ๆ ได้เขารวมถวายพระพร
ชัยมงคล โดยมี ซาเตา (ERNEST MASON SATOW) อัครราชทูตอังกฤษประจำประเทศไทย
อ่านคำกราบบังคมทูลพระกรุณาถวายพระพรแทนพวกทุกข์และกงสุลเหล่านั้น ได้มีพระราช
ตอบตอนหนึ่งใจความว่า การที่บรรดาผู้แทนของประเทศต่าง ๆ ไ้มาพร้อมกันในพิธีมหามงคล
นี้ยอมเป็นที่หมายอันสำคัญยิ่งสำหรับทางพระราชไมตรี²

¹พระนามคือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ อิศวรมหาจุฬาลงกรณ์
บดีนทรเทพวรางกูร บรมกุนเรนทรสุริย์ ชัยยสันตติวงศ์ อุกฤษฐพงษ์วโรภโต สุชาติ ชัยย
ดิษยวิลาส วิบูลย์สวัสดิ์ สิริวิวัฒนวิสุทฺธ สยามมกุฎราชกุมาร

²กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 65

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร มีพระชันษาครบที่จะต้องเข้าพิธีโสกันต์แล้วนั้น รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีขึ้นอย่างมโหฬาร และดูเหมือนว่าในการครั้งนี้ กรมหลวงเทเวศน์วัชรินทร์ได้รับพระราชโองการเป็นพิเศษ ที่จะให้อัครราชทูตเยอรมันได้เข้าร่วมในพระราชพิธีโสกันต์อย่างใกล้ชิด คือได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัครราชทูตเยอรมันปลอบปล้ำและประทับใจในพระราชพิธีนี้มาก ถึงกับได้รายงานให้รัฐบาลเยอรมันทราบถึงรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับพระราชพิธีนี้ ผลก็คือ จักรพรรดิวิลเฮ็ล์มที่ 2 ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงรัชกาลที่ 5 เพื่อแสดงความยินดีต่อพระราชพิธีอันน่ายกย่องของสยามมกุฎราชกุมาร และเพื่อเป็นการยืนยันในพระราชสัมพันธ์อันแน่นแฟ้น

พระจักรพรรดิเยอรมันและกษัตริย์แห่งปรัสเซีย ฯลฯ กราบทูล
พระมเหษณ์กษัตริย์ แห่งกรุงสยาม

หม่อมฉันได้รับรายงานจากอัครราชทูตเยอรมันประจำประเทศไทย เกี่ยวกับพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์สยามมกุฎราชกุมาร หม่อมฉันขอแสดงความยินดีต่อพระราชพิธีอันน่ายกย่อง หม่อมฉันได้รับทราบเกี่ยวกับที่พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัครราชทูตได้มีโอกาสร่วมทรงเจิมในพิธีด้วยความสนใจเป็นพิเศษ เพราะหม่อมฉันตระหนักดีว่าเป็นการแสดงออกถึงความไมตรีไมตรีที่พระองค์ประทานให้แก่หม่อมฉันและอาณาจักรเยอรมัน และในทำนองเดียวกัน หม่อมฉันขอแสดงความไมตรีต่อบอย่างแด่พระทัย

เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงไมตรีของหม่อมฉันที่มีต่อพระองค์และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร หม่อมฉันขอรับพระราชโอรสของพระองค์เป็นนอกรีตคนหนึ่งด้วยเครื่องราชอิศริยาภรณ์อันหริยแดง¹ โดยที่จะมอบแด่ อัครราชทูตเยอรมันซึ่งจะเป็นตัวแทนในการแสดงออกถึงความประทับใจในความเข้าใจอันดีที่แน่นแฟ้นและจะยังคงดำเนินต่อไปซึ่งจะคงยั่งยืนระหว่างอาณาจักรเยอรมันและอาณาจักรไทย

¹ ชีต เสนีโต โดยผู้เขียน

ขอพระผู้เป็นเจ้าได้โปรดประทานพรแด่พระองค์และสมเด็จเจ้าพระ
บรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร และขอไห้พระองค์ได้รับ
ความนับถือจากหม่อมฉันด้วย

เพื่อนที่สี่ของพระองค์

(พระปรมาภิไธย) วิดเฮล์ม¹

จึงดูเหมือนว่า การที่รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานเกียรติยศแก่จักรราชทูตเยอรมันครั้งนี้
ก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางการ เมืองอย่างคาดไม่ถึง แม้แต่กรมหลวงเทเวศน์วโรประการ
เองก็ยังทรงนึกไม่ถึงและประหลาดใจอย่างยิ่งที่ได้ผลให้เกิดความคาดหมาย² ใดๆก็
ปฏิกิริยาโต้ตอบของจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง และ
ทรงตระหนักดีว่า เยอรมนีเป็นมหาอำนาจอีกประเทศหนึ่งที่ไทยควรที่จะเสริมสร้างทางไมตรีให้
แน่นแฟ้นขึ้นเป็นลำดับ ยิ่งไปกว่านั้น การที่สยามมกุฎราชกุมาร ได้รับพระราชทานเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศแห่งนั้น เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นไมตรีระหว่างจักรพรรดิ
วิลเลียมที่ 2 กับรัชกาลที่ 5 ซึ่งทำให้พระองค์ตระหนักในความสัมพันธ์และมั่นพระทัยว่า
"พอจะได้อวดอังกษไต่บาง"³

อาจพิจารณาได้ว่า การที่จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ทรงชวบซึ่งในการที่รัชกาลที่ 5 ทรง
โปรดให้จักรราชทูตเยอรมันเข้าร่วมในพระราชพิธีโสกันต์ครั้งนี้ จนถึงกับพระราชทานเครื่อง

¹ หจช., ร.5 ต.7/50 Letter. German Emperor to His Majesty the
King of Siam. March 27 1891. copy no.4278

² หจช., ร.5 ต.42/10 กรมหลวงเทเวศน์วโรประการ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5
วันที่ 25 มิถุนายน ร.ศ.110 ที่ 73/4343

³ หจช., ร.5 ต.42/10 รัชกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงเทเวศน์วโรประการ วันที่ 27
มิถุนายน ร.ศ.110 ประเภท ร.ที่ 199
110

ราชอิศริยาภรณ์อินทรีแดงให้กับสยามมกุฎราชกุมารนั้น อาจจะเป็นเพราะว่า นับตั้งแต่ที่ พระองค์ได้เสด็จขึ้นครองราชย์ ค.ศ. 1888 ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่พระองค์จะได้มีโอกาส กระทบความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ 5 ถึงแม้ว่าจุดประสงค์ของจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ที่จะกระ ชับสัมพันธ์ไมตรีส่วนพระองค์กับรัชกาลที่ 5 ยังไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด แต่ก็อาจสรุปได้ว่า การ ที่ประเทศมหาอำนาจเช่นเยอรมนีจะแสดงไมตรีจิตกับประเทศเล็ก ๆ เช่นไทยนี้ อาจจะเป็น เพราะหาเพื่อสร้างความประทับใจให้กับไทยเพื่อผลประโยชน์บางประการในอนาคต หรือ เพื่อสร้างความระแวงให้แก่มหาอำนาจอื่นที่มีปัญหายุ่งยากกับไทย เพื่อผลประโยชน์ทาง การเมืองของเยอรมนีก็เป็นได้

อย่างไรก็ดี ชาวไทยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสองพระองค์นี้ รอยเอกโจนส์ผู้แทน รัฐบาลอังกฤษประจำประเทศไทย ได้รายงานให้รัฐบาลอังกฤษทราบถึงความเคลื่อนไหว เหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการที่จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ได้พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์อินทรีแดงแด่สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งนำความปลาบ ปลื้มมาสู่รัชกาลที่ 5 และราชสำนักอย่างยิ่ง¹ ไม่ต้องสงสัยเลยว่ารายงานฉบับนี้จะได้รับ การตอบสนองทันที คือรัฐบาลอังกฤษคงไม่รอช้าที่จะดำเนินการเช่นเดียวกันบ้าง

ความสัมพันธ์ระหว่างสองพระองค์ได้แน่นแฟ้นขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลังจากที่ได้มีการสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ 16 มกราคม ค.ศ. 1895 จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ได้ทรงมีพระราชสาส์นตอบรับ และแสดงความยินดีต่อการสถาปนาสยามมกุฎราชกุมารองค์ใหม่² ยิ่งไปกว่านั้น อัครราชทูต เยอรมันได้มีโอกาสสนทนากับกรมหลวงเทเวศน์วโรประการถึงเรื่องการศึกษานักเจ้าฟ้า

¹F.O. 69/141 Jones to Salisbury July 1, 1891. no.32

²เจ้าฟ้าวชิรุณหิศสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จสวรรคตด้วยพระโรคคอตีบกระทันหัน เมื่อวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 1894 พระชนมายุ 16 พรรษา ดำรงตำแหน่งรัชทายาท เพียง 7 ปีเท่านั้น

มหาธีราชูชสยามมกุฎราชกุมารซึ่งได้เสด็จไปศึกษาวิชาเบื้องต้น ณ ประเทศอังกฤษตั้งแต่ ค.ศ. 1893 โดยพยายามชี้ชวนให้เห็นว่า ถ้าจะทรงเลือกศึกษาวิชาทหารแล้ว ควรจะเสด็จไปศึกษา ณ ประเทศเยอรมัน ซึ่งจะช่วยให้จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ทรงยินดีเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ในเรื่องการศึกษาของสยามมกุฎราชกุมารนั้น กรมหลวงเทเวศน์วัชรโรประการได้ให้คำตอบที่ไม่ผูกมัดและมีเหตุผลว่า

การที่สยามมกุฎราชกุมารทรงเล่าเรียนอยู่ในยุโรปเวลานี้ก็มีความคิดอันหนึ่งซึ่งเป็นการที่คิดไวหลายทางแต่ยังไม่ตกลงแน่ เพราะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ มงซิเออโยค๊ะมินส์ออกไปตรวจราชการ และทำรายงานเข้ามาทุกฤดูกาลว่าก่อนแล้วจึงจะทรงพระราชดำริหนอไป ความคิดอย่างหนึ่งนั้นคือว่า ถ้าจะทรงเรียนวิชาทหารต่อไปให้ตลอดแล้วก็จะเสด็จไปทรงเรียนวิชาทหารเยอรมัน ซึ่งเป็นที่ประเสริฐดีกว่าแห่งอื่น แต่จะเอาเป็นตกลงอย่างนี้แล้วไม่ได้¹

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าคำตอบของกรมหลวงเทเวศน์วัชรโรประการ ทำให้อัครราชทูตเยอรมันพอใจ และมีความมั่นใจพอสมควรว่ารัฐบาลเยอรมันคงจะได้มีโอกาสถวายการศึกษาวิชาทหารแก่สยามมกุฎราชกุมาร

การส่งพระราชโอรสไปศึกษาที่ประเทศเยอรมัน

รัชกาลที่ 5 ได้ทรงตระหนักถึงภัยอันเกิดจากมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสได้ใช้เรือรบปิดปากอ่าว ทำให้รัชกาลที่ 5 เห็นว่าการป้องกันประเทศเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งต้องอาศัยกำลังทหารที่ทันสมัยตามสมควรแก่ฐานะของประเทศเป็นสำคัญ ประกอบกับเป็นประเพณีของราชสำนักใน

¹ หจข., ร.5 ค.28/5 กรมหลวงเทเวศน์วัชรโรประการ กราบทูล กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, วันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ. 114 ที่ 33/1927 [ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน]

ประเทศยุโรปที่พระมหากษัตริย์โปรตุเกสให้พระราชโอรสศึกษาวิชาทหารเป็นรากฐานแห่งการศึกษา
ชั้นแรก สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ต้องการให้พระราชโอรสคือ สมเด็จ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ ศึกษาวิชชาทหาร และเป็นที่เข้าใจกันว่ารัชกาลที่ 5 กับเจ้าพระยา
อภัยราชาได้มีความเห็นพ้องต้องกัน ที่จะให้พระราชโอรสองค์นี้ศึกษาวิชชาทหารที่ประเทศ
เยอรมัน¹ เพราะเป็นที่ยอมรับกันว่าวิชาทหารของเยอรมันดีที่สุด และเป็นโอกาสดีที่จะ
ได้ตอบแทนไมตรีของรัฐบาลเยอรมันที่เคยทาบตามให้สยามมกุฎราชกุมารเสด็จไปศึกษาวิช
ชาทหารที่เยอรมันและฉมเหลวไป

ในวันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1894 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตร
สุขุมพันธ์ ไปศึกษาวิชายังทวีปยุโรป โดยอยู่ในความดูแลของพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
(พระยศในขณะนั้น) เมื่อครบกำหนดที่จะได้ศึกษาต่อ ณ ประเทศเยอรมัน พระองค์เจ้าสวัสดิ
โสภณได้ให้หลวงถวัลย์ทิตตตอเป็นการส่วนตัวกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมเยอรมันเกี่ยวกับ
การศึกษาของสมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ที่เมืองปอตสดัม (POTSDAM) เสนาบดีกระทรวง
กลาโหมเห็นดีด้วยทุกประการ และได้ให้ความมั่นใจว่าการเข้าศึกษาครั้งนี้จะไม่มีปัญหาแต่
อย่างใด เพียงแต่จะตองกราบทูลให้ จักรพรรดิทรงทราบก่อนเท่านั้น ส่วนในทางการทูต
นั้น พระยานนทบุรีศรีเกษตราคมได้มีจดหมายขออนุญาตเรื่องนี้ไปทางรัฐบาลเยอรมัน

¹ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและลายพระหัตถ์สมเด็จพระ
ปิตุจฉาเจ้าสุทมาลามาศรี พระอรรคราชเทวี (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม 2493)
พิมพ์ในงานพระเมรุจอมพลสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนคร
สวรรค์วรพินิต ณ ท้องสนามหลวง 10 เมษายน 2493, หน้า 102 - 103

² สมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

แม้ว่าการติดต่อทางการทูตจะเสร็จสิ้นไปแล้วก็ตาม แต่ยังมีปัญหาที่ทำให้พระองค์เจ้า
 สวัสดิ์โสภณไม่สามารถจัดการการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ได้อย่างสะดวก เพราะ
 ว่า จักรพรรดิทรงหวังที่จะได้คำรับรองโดยตรงจากรัฐบาลที่ 5 ด้วยเหตุนี้พระองค์เจ้า
 สวัสดิ์โสภณจึงได้มีจดหมายกราบทูลขอให้รัฐบาลที่ 5 มีพระราชโอรสเลขาถึง จักรพรรดิเพื่อ
 ขจัดอุปสรรคดังกล่าว

รัฐบาลที่ 5 ไม่รอช้าที่จะจัดการให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ของจักรพรรดิ จึงได้
 ทรงมีพระราชโอรสเพื่อเป็นการฝากฝังเฉพาะองค์ดังนี้

กราบทูลพระจักรพรรดิเยอรมัน
 เนื่องจากหม่อมฉันปรารถนาที่จะให้เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ได้ศึกษา
 วิชาทหารแบบเยอรมัน หม่อมฉันจึงได้มีคำตั้งให้อัครราชทูตไทย
 ประจำกรุงเบอร์ลินทำหน้าที่ขออนุญาตเรื่องนี้อย่างเป็นทางการ
 หม่อมฉันจะรู้สึกซาบซึ้งอย่างล้นเหลือในพระมหากรุณาธิคุณที่จะทรง
 โปรดประทานต่อพระราชโอรสของหม่อมฉัน¹

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์

พระจักรพรรดิรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้รับพระราชโอรสขึ้นยื่นฝากฝังเป็นการส่วน
 พระองค์จากรัฐบาลที่ 5 ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นได้ว่า พระจักรพรรดิต้องการหลักฐานที่แสดง
 ว่ารัฐบาลที่ 5 ยังคงมีไมตรีอันแน่นแฟ้น ทำให้พระองค์ทรงเต็มพระทัยที่จะให้เจ้าฟ้าบริพัตร
 สุขุมพันธ์ได้รับการศึกษาวิชาทหารอย่างเต็มที่ ยิ่งไปกว่านั้น การที่อัครราชทูตไทยได้กราบทูล
 ขึ้นยื่นว่ารัฐบาลที่ 5 ทรงโปรดการทหารของเยอรมนีเป็นอย่างยิ่ง² ยิ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่
 ทำให้พระจักรพรรดิเอาพระทัยใส่ในเรื่องนี้เป็นพิเศษ

¹ หจข., ร.5 ก.49/15 พระราชโอรสเลขา รัฐบาลที่ 5 กราบทูลพระจักรพรรดิ
 เยอรมัน วันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.115

² หจข., ร.5 ค.49/15 พระยานนทบุรีเกษตรา กราบทูลกรมหลวงเทเวศร์
 ประการ วันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ.115 ดำเนาที่ 56/112

พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณไธสงานำเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ เจ้าฟ้า พระจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ในวันที่พระองค์ได้โปรดให้ทีมงานพระราชทานเลี้ยงนายทหารที่ปอดศคัม ซึ่งเป็นการต้อนรับแบบทหารแท้ พระจักรพรรดิได้ติดตามทุกขุสขและได้แสดงความยินดีที่จะช่วยจัดการเรื่องการศึกษานำเจ้าฟ้าพระองค์นี้

พระจักรพรรดิได้มีพระบรมราชโองการโปรดให้ นายพล ฟอน เคสเลอร์ (General von Kessler) ผู้บัญชาการทหารบกกรุงเบอร์ลิน จัดทำรายการสำหรับการศึกษาของเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ นำขึ้นทูลเกล้าถวายเพื่อทรงพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระจักรพรรดิได้ทรงเอาพระทัยใส่ในเรื่องนี้อย่างใกล้ชิด และในที่สุดได้โปรดให้เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ เข้าศึกษาวิชาทหาร¹ ที่โรงเรียนโกรสลิชเตอร์เฟลด์ (Grosslichtfeld)

ปรากฏว่าผลการเรียนของเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ดีอย่างเกินคาดหมายจนทรงสอบได้เป็นปอเอเปเฟนริช (Portepeefahraich) ว่าที่นักเรียนนายร้อยตั้งแต่เดือนมีนาคม ค.ศ. 1900 และสอบไล่ได้คะแนนเป็นที่น่าพอใจมาก จนได้เข้าชั้นเรียนที่เรียกว่าเซเลกตา² (Selekta) จนเป็นที่เรื่อว่าจะป็นนายทหารที่ดีในกองทัพได้

เป็นประเพณีในกองทัพเยอรมันอยู่อย่างหนึ่งว่า นายทหารที่เป็นเชื้อพระวงศ์และบุตรผู้คมีตระกูลจะไ้รับโอกาสให้ไ้ศึกษาวิชาการราชสำนักพร้อมกันไ้ประหวางรับราชการประจำ สมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ไ้รับโอกาสเช่นเดียวกัน นั้นคือพระจักรพรรดิได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้มีตำแหน่งป็นนายทหารอยู่ในกรมทหาร "พระนางเจ้ากุสตา" รักษาพระองค์³

¹ใน ค.ศ. 1897 ไ้มีนักเรียนไทยไปศึกษาที่เยอรมันดังนี้ ม.ร.ว.ใหม่ เรียนวิชาทหาร ม.ร.ว.ไ้ เรียนการเกษตร นายช่างและนายชั้น เรียนวิศวกรรม

²เซเลกตา (Selekta) คือ ชั้นเรียนสำหรับนักเรียนที่เรียนดีมาก

³ทจข., ร.5 ต.2ข/6 พระยานนทบุรีศรีเกษทร กราบทูลกรมหลวงเทเววงษ์ วโรประการ, วันที่ 12 กรกฎาคม ร.ศ. 120

การศึกษาของเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ เป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง จนพระจักรพรรดิทรงสรรเสริญซึ่งนำความภาคภูมิใจพระทัยมาสู่รัชกาลที่ 5 เป็นอันมาก เพราะพระองค์ถือว่าการเรียนครั้งนี้เป็นทุนอันวิเศษสำหรับอนาคต¹ ยิ่งไปกว่านั้น เจ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ได้ขอพระราชทานเวลาเพื่อจะเรียนชั้นสูงต่อไป ซึ่งในเรื่องนี้รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่าจะต้องให้อัครราชทูตไทยกราบทูลพระจักรพรรดิ เพื่อหยั่งคุหาที่ของพระองค์ในการที่เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ จะเลือกเรียนเฉพาะวิชาที่จะนำมาใช้ประโยชน์กับเมืองไทยเท่านั้น อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 5 ทรงเห็นด้วยกับการที่เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์จะเรียนต่อไป เพราะเห็นว่าเมืองไทยยังขาดคนที่มีวิชาความรู้อย่างแท้จริง ที่มีอยู่แล้วก็รู้อย่างผิวเผินเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ เพราะฉะนั้นจึงเปรียบเหมือนเรือที่ไม่อาจปล่อยให้ลอยลงน้ำได้ เพราะอยู่ในสภาพที่ไม่เรียบร้อย ทำให้ทรงลงความเห็นว่าสิ่งนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่มีอาจพัฒนาประเทศให้เท่าเทียมกับญี่ปุ่นได้²

พระจักรพรรดิทรงไม่มีใครจะเห็นด้วยกับการที่เจ้าฟ้าบริพัตรฯ จะทรงเรียนอย่างเร่งรัด เพราะทรงตระหนักว่าถ้าใครเรียนเต็มที่แล้วจะเป็นประโยชน์ต่อไปในภายหน้าอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ พระยาวิสุตกรโกษาอัครราชทูตไทยได้ทูลเชิญให้เจ้าฟ้าบริพัตรฯ เข้าเฝ้าพระจักรพรรดิเพื่อกราบทูลชี้แจงเหตุผลที่ต้องการเรียนอย่างเร่งรัด ในที่สุดจึงได้มีการจัดหลักสูตรที่เหมาะสมดังนี้

ภาคฤดูร้อน

1. ฝึกหัดยิงปืนเล็กที่เมืองสมันเคา
2. ฝึกหัดในโรงเรียนปืนใหญ่ที่เมืองยูเทรบก
3. คุุหากรมรตไฟกับกรมช่างพรอมทั้งฝึกหัด
4. เขารับการฝึกหัดจัดกองทัพกับวิทยาลัยฝ่ายทหาร
5. ถ้าไม่มีการขอมรบ ไปคุุหัดยิงปืนรักษาชายฝั่งทะเล ถ้าการฝึกหัดเสร็จจึ้นแล้ว ต้องรับราชการอยู่ในกรมทหาร

¹ พระราชหัตถ์เลขาน... เรื่องเดิม, หน้า 34

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

ภาคอุทฺตนา

1. พึงคำบรรยายที่วิทยาลัยฝ่ายทหารในกระบวนรบต่าง ๆ และพงศาวดารการรบ
ค.ศ. 1870
2. ซ้อมรบในเครื่องหมายต่าง ๆ ในแผนที่
3. พึงคำบรรยายที่วิทยาลัยฝ่ายพลเรือน ด้วยเรื่องลักษณะการปกครองบ้านเมือง
เมื่อการศึกษาขั้นต้นได้เสร็จสิ้นลงแล้ว รัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ เสด็จกลับมาเยี่ยมเมืองไทยเป็นเวลา 3 เดือน โดยที่ใต้ทรงมีพระ
ราชหัตถเลขาถึงพระจักรพรรดิ เพื่อขอประทานอนุญาตดังนี้

กราบทูลพระจักรพรรดิเยอรมัน

หม่อมฉันรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณและปลาบปลื้มใจอย่างแท้จริงที่พระผู้สูง
ใต้ทรงประทานยศนายทหารรักษาพระองค์เพื่อเป็นเกียรติยศแก่เจ้า
ฟ้าบริพัตร ผู้ซึ่งพระองค์ได้ประทานความเมตตาและได้ศึกษาวิชา
ทหารอย่างดีเลิศจากกองทัพของพระองค์

โอรสของหม่อมฉันได้เรียนจบหลักสูตร และในระหว่างที่ศึกษา
อยู่ที่นั่นก็ได้ได้รับความเมตตาและโอบเอื้ออารีจากพระองค์
เพราะฉะนั้นในขณะนี้หม่อมฉันจึงเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะขอประทาน
อนุญาตให้เจ้าฟ้าบริพัตรกลับมาเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอน ซึ่งเขาจะ
ได้นำความรู้ที่ใดเขาเรียนมาให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาล
หม่อมฉันขอร้องพระทัยที่พระองค์ใต้ทรงให้เกียรติยศแก่หม่อมฉัน
และโอรส ซึ่งหม่อมฉันจะระจิกถึงด้วยความชื่นชมตลอดกาล¹

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์

ตลอดระยะเวลาที่ประทับอยู่ในเมืองไทย ได้มีงานเลี้ยงครั้งสำคัญ ๆ ซึ่งจัดขึ้นเพื่อ
เป็นเกียรติแก่เจ้าฟ้าผู้ได้รับการศึกษาแบบเยอรมัน สถานทูตเยอรมันได้มีโอกาสแสดงความ

¹ หจข., ร.5 ค.7/50 Letter from His Majesty the King of Siam to
the German Emperor. Copy, No Date.

จงรักภักดีด้วยการจัดงานเลี้ยงรับรอง ซึ่งเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ได้มีพระคำรัสตอบขอบคุณ เป็นภาษาเยอรมันอย่างกตัญญู แล้วยังไปว่านั่น ตอนที่หนึ่งของพระคำรัสพระองค์โดยอ้างถึงความสัมพันธ์อันดีทางการค้าระหว่างไทยกับเยอรมนี¹ ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะเจริญขึ้นเป็นลำดับ เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้แทนของรัฐบาลอังกฤษได้ให้ความสนใจต่อพระคำรัสเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่หลังคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั้นเยอรมนีเป็นผู้นำทางการค้าและมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทยอย่างเห็นได้ชัด²

ในระหว่างที่ทรงศึกษาวิชาทหารอยู่ในประเทศเยอรมันนั้น เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ได้ทรงวางพระองค์เป็นที่รักใคร่ของนายทหารทั่วไป และเป็นทีโปรดปรานของพระจักรพรรดิ ถึงกับได้โปรดให้เสด็จในหมู่พระราชวงศ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ หลายคราว ตลอดจนร่วมต้อนรับพระราชอาคันตุกะสำคัญ ๆ เช่น เมื่อพระเจ้าอุมเบอร์โต และพระนางมาร์เกริตา แห่งประเทศอิตาลีได้เสด็จเยือนประเทศเยอรมันอย่างเป็นทางการ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1902 เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้รับเชิญให้เข้าร่วมพิธีต้อนรับด้วย³ ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ได้รับการแต่งตั้งจากพระจักรพรรดิ คือทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายร้อยเอกทหารราบแห่งกองทัพบกเยอรมัน ซึ่งได้ทำชื่อเสียงให้กับพระราชวงศ์และเมืองไทยเป็นอย่างมาก

หลังจากการศึกษาได้เสร็จสิ้นลงแล้ว เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้เสด็จกลับประเทศไทยใน ค.ศ. 1903 รวมเวลาดังกล่าวที่ทรงประทับศึกษาอยู่ในเยอรมนีได้ 9 ปี และเข้ารับ

¹F.O. 69/217 Archer to Lansdowne, November 28, 1901
no. 105

²รายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการค้าดูบทที่ 3

³พจน., ร.5 ต.4/7 กรมหลวงเทเวศร์วัชรโรประการกราบทูลกรมขุนสมมตอมรพันธุ์
วันที่ 13 ตุลาคม ร.ศ. 121 ที่ 332/7852

ราชการในตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ในระหว่างที่ทรงรับราชการนี้ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแบบฝึกหัดหลายอย่าง และเปลี่ยนรูปกรมเสนาธิการให้เข้าแบบกองทัพสมัยใหม่เยี่ยงอารยประเทศทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์เป็นเสนาธิการทหารบกได้เพียงปีเดียวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์มาดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ ด้วยเหตุผลที่ว่าเพื่อความเหมาะสม ทั้ง ๆ ที่พระองค์มิได้รับการศึกษาด้านนี้เลย แต่ผลงานของพระองค์ที่ได้ทรงปฏิบัติมาเป็นเวลา 14 ปี จนเป็นเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ นั้น ได้ทรงทำความเจริญให้แก่กิจการทหารเรืออย่างมากมาย¹

การที่เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ได้รับการศึกษาจากเยอรมนีนี้ ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญต่อการวิเคราะห์ท่าทีของพระองค์และปฏิกริยาจากฝ่ายอื่น ๆ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง (ค.ศ. 1914 - 1917)²

นอกจากรัชกาลที่ 5 จะส่งเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ให้ศึกษาวิชาทหารบกแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับที่จะพัฒนากองทัพบกได้ ด้วยเหตุนี้ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ ได้เสนอความเห็นขอให้รัชกาลที่ 5 ส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาทหารบก ณ ประเทศยุโรป เพื่อที่จะให้ราชการทหารเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว และเป็นที่ยอมรับของกันว่าการที่ประเทศที่สมควรจะให้ส่งนักเรียนไปเรียนวิชาทหารบกนั้น คือประเทศเยอรมนี ซึ่งการทหารเป็นที่ยอมรับว่ามีคุณภาพอย่างยิ่ง ในเมื่อประเทศไทยต้องการจัดวิธีทหารตามแบบภาคพื้นยุโรปก็จะต้องพบว่าไม่มีแบบทหารประเทศใดที่จะดีไปกว่าประเทศเยอรมนี³ รัชกาลที่ 5 ทรงเห็น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

¹ดู พระประวัติและจริยาวัตรของจอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิตและเอกสารที่ไดทรงปฏิบัติราชการ, (กองทัพเรือพิมพ์สนองพระเดชพระคุณ แสดงกตเวทิต์เป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพพระองค์ท่าน ณ พระเมรุทองสนามหลวง 10 เมษายน 2493, ฉบับที่ : โรงพิมพ์กรมอุทกศาสตร์), หน้า 9

²ดูที่ 6

³จจร., ร.5 ต.49/23 เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช กราบทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 17 พฤษภาคม ร.ศ. 118 ที่ 9/095

ด้วยและได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เป็นไปตามความประสงค์ของผู้บัญชาการกรม
ยุทธนาธิการ คือจัดส่งนักเรียนไปเรียนวิชาทหารบกที่ประเทศเยอรมันปีละ 2 คน¹

การเสด็จประพาสเยอรมันครั้งที่หนึ่ง ค.ศ. 1897

การเสด็จประพาสเยอรมันครั้งที่ 1 เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่รัชกาลที่ 5 เสด็จ
ประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ค.ศ. 1897 เพื่อเยี่ยมเยียนราชสำนักต่าง ๆ เช่น อิตาลี สวีต
ออสเตรียฮังการี รัสเซีย เคนมารค อังกฤษ ฝรั่งเศส สเปน และโปรตุเกส
จุดหมายปลายทางที่สำคัญของการเสด็จประพาสครั้งนี้คือรัสเซีย เพื่อทรงพบปะกับพระเจ้า
ซาร์นิโคลัสที่ 2 ซึ่งเป็นที่หวังว่าจะช่วยประนีประนอมความตึงเครียดที่เกิดขึ้นระหว่างไทยกับ
ฝรั่งเศส ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1893 นอกจากรัสเซียแล้ว เยอรมัน
เป็นประเทศมหาอำนาจอีกประเทศหนึ่งที่อยู่ในหมายกำหนดการเสด็จประพาสยุโรปครั้งนี้ด้วย
จุดประสงค์ของการเสด็จประพาสเยอรมันครั้งนี้ อาจพิจารณาได้สองประการคือ ประการ
แรกเพื่อเสด็จเยี่ยมจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 และเพื่อทูลฝากฝังเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์เป็นการ
ส่วนพระองค์ ประการที่สอง รัชกาลที่ 5 ทรงยอมรับขอเท็จจริงที่ว่าการที่จักรพรรดิวิลเลียม
ที่ 2 ได้ทรงต้อนรับเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ด้วยไมตรีจิตนั้น การต้อนรับพระองค์ก็คงจะเช่น
เดียวกัน เพราะผลการต้อนรับด้วยดีนี้ จะมีส่วนทำให้อำนาจอันตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์
ส่วนพระองค์ ซึ่งอาจนำไปสู่ความช่วยเหลือทางการเมืองได้ในอนาคต

¹ ตั้งแต่ ร.ศ. 118 - 120 ส่งนักเรียนออกไปจำนวน 6 คน รายชื่อดังนี้

1. ม.จ. มงคลประวดี ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์ 2. นายเพชร บุตรพระยา
ศรีธรรมมาธิราช 3. ม.จ. ทศศิริวงษ์ ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์
4. ม.ล. ชวบ บุตรนายพันตรีหลวงพิทยุทธขรรจง 5. ม.จ. ทิศากร ในพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงเทเวศน์บวรโรประการ 6. นายหญิง

ในการเสด็จประพาสเยอรมนีครั้งนี้ ไททรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้า สวัสดิโสภณเป็นผู้ติดตามกับรัฐบาลเยอรมัน เพื่อจัดทำหมายกำหนดการเสด็จเยี่ยมพระจักรพรรดิ เป็นทางการตามหมายกำหนดการเดิม ก่อนที่จะเสด็จไปเมืองมอสโคว์นั้น เป็นระยะที่เวลาว่างพอที่จะจัดทำหมายกำหนดการเยือนเยอรมนีได้ แต่มีเหตุขัดข้องเนื่องจากในระหว่างนั้นเป็นเวลาที่จักรพรรดิเสด็จไปทอดพระเนตรการซ้อมรบทางเรือครั้งใหญ่ที่ประเทศอังกฤษ เพราะฉะนั้น รัฐบาลเยอรมันจึงได้เสนอระยะเวลาที่เหมาะสมสำหรับการเยือนเยอรมนีครั้งนี้คือ เดือนสิงหาคม

การถวายการต้อนรับรัชกาลที่ 5 ในกรุงเบอร์ลินได้ปรากฏรายละเอียดในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116¹ (ค.ศ. 1897) ดังนี้ วันที่ 26 สิงหาคม รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาถึงสถานีรถไฟปอตสดีม จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ในฉลองพระองค์เต็มยศอย่างจอมพลทหารบก ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติยศรุ่งเรืองมหาจักรีบรมราชวงศ์ สองพระองค์ได้ถวายคำนับตามราชประเพณี และได้แสดงพระราชหฤทัยโสมนัสยินดีในการที่ต่างพระองค์ได้พบปะกันเป็นอันมาก พร้อมกันนี้รัชกาลที่ 5 ได้นำเจ้าชายบริพัตรสุขุมพันธ์และพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เขาเผ่าถวายตัวต่อจักรพรรดิ หลังจากนั้นจักรพรรดิได้ทรงนำตรวจแถวทหาร เมื่อเรียบร้อยแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระราชวังสตักซอส (Stadt Schloss) ซึ่งเป็นวังที่เคยต้อนรับพระเจ้าซาร์แห่งรัสเซียทุกครั้ง

ในวันรุ่งขึ้น ตามหมายกำหนดการคือ รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จไปวางพวงมาลาที่ฝั่งพระศพของพระเจ้าเฟรเดอริกที่ 3 แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรวังของซูลี (Sans Souci Palace) ซึ่งเป็นพระราชวังของพระเจ้าเฟรเดอริกที่ 3 ต่อจากนั้นเสด็จไปยังพระราชวังใหม่ (New Palace) ซึ่งพระจักรพรรดิและจักรพรรดินีพร้อมด้วยพระราชโอรสและพระราชธิดา ได้รอรับเสด็จอยู่ ณ ที่นั้น พระจักรพรรดิได้ทูลเชิญรัชกาลที่ 5 ให้ทอดพระเนตรการซ้อมสวนสนาม

¹พระยาสิทธิเทพ (เส็ง) จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116, (เล่ม 2, พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ม.ป.ป.), หน้า 52 - 64

ของทหารราบจำนวน 334 คน เดินผ่านห้องโถงซึ่งประดับด้วยเปลือกลอยอย่างวิจิตร หลังจากนั้น จักรพรรดิไคไน้รัชกาลที่ 5 ทอดพระเนตรเห็นทหารพัก เครื่องยุทโธปกรณ์แบบใหม่ ตลอดจนเครื่องแต่งตัวทหาร

เมื่อเสร็จจากการทอดพระเนตรการสวนสนามของกองทหารราบและอื่นๆ เรียบร้อยแล้ว จักรพรรดิไคไน้รัชกาลที่ 5 ทรงพระเนตรเห็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์อินทรีเหล็ก ซึ่งมีผู้ได้รับพระราชทานก่อนหน้านี้เพียงผู้เดียว คือ เจ้าชายบิสมาร์ค ถวายให้แด่รัชกาลที่ 5 ซึ่งได้ทรงแสดงความยินดีที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศดังกล่าว

ในวันเดียวกันนั้นเอง จักรพรรดิไคไน้โปรดจัดให้มีการเลี้ยงอย่างเต็มยศเพื่อถวายพระเกียรติยศแด่รัชกาลที่ 5 ในงานเลี้ยงนี้จักรพรรดิไคไน้พระราชดำรัสแสดงความยินดีและเต็มพระทัยอย่างยิ่งที่ไคไน้มีโอกาสต้อนรับรัชกาลที่ 5 ยิ่งไปกว่านั้น ทรงหวังที่จะเห็นความเจริญทางคาบสมุทรและการค้าระหว่างประเทศทั้งสอง รัชกาลที่ 5 ไคไน้พระราชดำรัสตอบขอบพระทัย ตลอดจนได้แสดงความรู้สึกอันดีต่อจักรพรรดิ ไคไน้ที่ทรงพระกรุณาแก่เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์และที่ไคไน้ทรงช่วยเหลือบูรณชาติไทยในกิจการไปรษณีย์และการสร้างทางรถไฟ ซึ่งการช่วยเหลือเหล่านี้เท่ากับเป็นการช่วยให้ประเทศไทยก้าวหน้ามากขึ้น

วันที่ 28 สิงหาคม จักรพรรดิไคไน้เสด็จทอดพระเนตรการสวนสนามครั้งสำคัญของกองทหารรักษาพระองค์ที่เทมเปิลฮอฟ (Templehof) และได้เสด็จพระราชดำเนินตรวจกองทหารพร้อมกัน

ดูเหมือนว่าความตั้งใจของจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ที่ต้องการแสดงอำนาจทางทหารให้ประจักษ์แก่รัชกาลที่ 5 นั้น ประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ เพราะรัชกาลที่ 5 ทรงศรัทธาพระทัยแสนยานุภาพทางทหารของเยอรมนีมากกว่าของประเทศอื่น ๆ ในยุโรป¹

¹ กลาวส์ เวงค์, เรื่องเดิม. หน้า 19

จากการต้อนรับอย่างอบอุ่นและใหญ่โตมโหฬารของรัฐบาลเยอรมัน ก่อให้เกิดความ
สัมพันธ์ที่สนิทแน่นแฟ้นระหว่างรัชกาลที่ 5 และจักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 จะเห็นได้ว่าเมื่อเสด็จ
กลับจากยุโรป รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเสด็จนำพระทัยไมตรีกับประเทศเยอรมันจนเห็นได้ชัด
เมื่อพระองค์และพระราชินีนาถได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปยังบ้านของแคว์ ฌ็อน
เซลเดเนค อัครราชทูตเยอรมัน ซึ่งอัครราชทูตถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างใหญ่หลวงและไม่
เคยที่จะกราบทูตจักรพรรดิ¹ ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยว่าพระองค์จะต้องทรงยินดีเป็นอันมากที่
รัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระราชทานเกียรติยศอย่างสูง ซึ่งไม่เคยปฏิบัติเช่นนั้นแก่หัวหน้าคณะทูตใด
มาก่อน ยิ่งไปกว่านั้น รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเอาพระทัยใส่ให้จัดหาเปลือกหอยและหินที่สวยงาม
เพื่อส่งไปถวายจักรพรรดิจะโดยทรงประทับฝานั่งที่พระราชวังใหม่ตามที่พระจักรพรรดิได้ทรง
รับสั่งไว้² พระองค์ทรงเกรงว่าของที่ส่งไปถวายนั้นจะมีที่บกพร่องใด ถึงกับมีพระอุทสาหา
ขอทอดพระเนตรตัวอย่างหินและเปลือกหอยเสียก่อน เพื่อให้ได้สิ่งของที่เชื่อว่าจะเป็นที่พอ
พระราชหฤทัยของจักรพรรดิ รวมสิ่งของที่จัดส่งไปถวายมีทั้งหมด 50 หีบ คือเปลือกหอย
21 หีบ ประการัง 1 หีบ และหิน 28 หีบ

การเสด็จประพาสเยอรมันครั้งนี้หนึ่ง มีผลต่อการศึกษาของโอรสอีกพระองค์หนึ่ง
คือ พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ซึ่งรัชกาลที่ 5 ได้ตัดสินพระทัยที่จะให้ได้รับการศึกษาใน
ประเทศเยอรมันอีกพระองค์หนึ่งด้วย ด้วยเหตุผลที่ว่า "ด้วยความรักเยอรมันเอดุเคชั่น"³

¹ หจช., ร.5 ต.28/17 กรมหลวงเทเวศน์วัชรินทร์ ประการ กราบทูลกรมหมื่นสมมต
อมรพันธ์ วันที่ 29 เมษายน ร.ศ.117 ที่ 35/1007

² หจช., ร.5 ต.28/24 ร่างพระราชกระแส ถึง กรมหลวงเทเวศน์วัชรินทร์ ประการ
วันที่ 18 มีนาคม ร.ศ.119 ที่ 440

³ พระราชหัตถ์เลขา..., เรื่องเดิม, หน้า 23

พระองค์เจ้ารังสิทประยูรศักดิ์ ได้เสด็จไปศึกษาวิชาการศึกษา ณ ประเทศเยอรมันใน ค.ศ. 1899 และได้เสด็จกลับประเทศไทยใน ค.ศ. 1912 หลังจากที่ได้อำนาจสำเร็จการศึกษาแล้ว พระองค์เป็นผู้หนึ่งที่ได้ออกมาทำประโยชน์ให้แก่เมืองไทย ตำแหน่งครั้งสุดท้ายคืออธิบดีกรมสาธารณสุข¹

ทางด้านความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ระหว่างรัชกาลที่ 5 และจักรพรรดิวิลเฮ็ล์มที่ 2 นั้น ได้มีมิตรไมตรีเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันพระราชสมภพของจักรพรรดิรัชกาลที่ 5 ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงจักรพรรดิ เพื่อทรงอวยพรและขอบพระทัยที่จักรพรรดิได้ทรงต้อนรับพระองค์ด้วยอัธยาศัยไมตรีจิต ระหว่างที่พระองค์ประทับอยู่ที่กรุงเบอร์ลิน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบทูลพระจักรพรรดิเยอรมัน วันที่ 27 มกราคม ค.ศ. 1898, กรุงเทพฯ.

เนื่องในวโรกาสวันพระราชสมภพของพระองค์ในวันนี้ หม่อมฉัน ขอถวายพระพรขอใหพระองค์จงทรงพระเกษมสำราญมีพระชนมชีพยืนนานตลอดจนความสมบูรณ์พูนสุขของอาณาจักร เยอรมัน

พระราชินีได้ขอให้หม่อมฉันขอบพระทัยอย่างสูงต่อพระองค์ที่ได้ทรงฝากพระฉายาลักษณ์ของพระองค์กับพระจักรพรรดินี ซึ่งจะให้เป็นลอนุเกศหอยคดุดใจ และพระราชินีจะเฝ้าด้วยความภูมิใจพระทัยเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการที่พระสวามีของเธอได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากรัฐบาลของพระองค์

หม่อมฉัน เฝ้ามองพระทัยอย่างยิ่งที่จะกล่าวว่าการที่หม่อมฉันได้มาเยี่ยมเยียนสถานที่ต่าง ๆ ในอาณาจักรของพระองค์นั้น ไม่เพียง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ดู หม่อมเจ้าปรีดิเทพย์พงษ์ เทวกุล, "เฉลิมพระเกียรติพลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาชัยนาทนเรนทร", อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข

แต่จะได้รับความเพลิดเพลินเท่านั้น หากยังได้รับความรู้ก็ช่วย
 ทำให้หม่อมฉันประทับใจในความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรเยอรมันซึ่ง
 มีการปกครองอย่างดีเลิศ เพราะฉะนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ทุก
 สิ่งจะตองพิเศษสุด ไมว่าจะเป็นความก้าวหน้าทางคานเกอเป คาน
 วิทยาศาสตร์ และการอุตสาหกรรม ฉะนั้น หม่อมฉันจึงเวนเสีย
 ไมได้ที่จะตองแสดงความยินดีต่อพระองค์ที่โคทรงเป็นผู้อุปการของ
 ชาติที่มีความยิ่งใหญ่เช่นนี้

หม่อมฉันหวังว่าพระองค์และพระจักรพรรดินี้ทรงพระเกษมสำราญ
 ค^๑

เพื่อนที่ซื่อสัตย์ของพระองค์

(พระปรมาภิไธย)

จุฬาลงกรณ์

จักรพรรดิไคมีพระราชหัตถ์เลขาส่วนพระองค์ต่อของพระทัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นหลัก
 ฐานที่แน่นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ที่ไคมีดำเนินไปอย่างราบรื่น ดังข้อความที่ปรากฏ
 อยู่ในจดหมายดังนี้

วิลเฮล์มจักรพรรดิเยอรมัน กราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งสยาม

พระราชหัตถ์เลขาที่พระองค์ทรงมีมาเพื่ออำนาวยพรวันเกิดของ
 หม่อมฉันนั้น อัครราชทูตไทยได้นำมามอบให้หม่อมฉันแล้ว หม่อมฉัน
 ขอให้พระองค์ทรงได้รับความชอบพระทัยอย่างสูงสำหรับความปรารถนา
 ค^๑ซึ่งหม่อมฉันดีใจที่โคประจักษ์ความเป็นไมตรี และความเข้าใจอันดี
 ซึ่งกันและกัน

สิ่งนี้ช่วยให้หม่อมฉันมีความยินดีที่จะแสดงออกซึ่งความพอใจอย่าง
 แท้จริงต่อพระองค์ในความประทับใจที่อยู่ในพระทัยของพระองค์และ
 ทำให้หม่อมฉันมั่นใจว่าพระองค์ทรงทราบซึ่งพระทัยในสิ่งที่พระองค์
 ทอดพระเนตรมาแล้วเพียงไร

^๑ หจข. ร.5 ค.7/51 Letter. His Majesty the King of Siam to the

ขอใ้พระองค์ทรงเชื่อว่าหม่อมฉันมิได้มีความสนใจในสิ่งต่าง ๆ
ที่เกี่ยวกับประเทศของพระองค์น้อยไปกว่าพระองค์¹ และหม่อมฉัน
 หวังใจอย่างยิ่งในความสมบูรณ์พร้อมสุขยิ่งขึ้นไปของอาณาจักรสยาม

พระจักรพรรดิและหม่อมฉันมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทราบว่าการเดินทางอันยาวนานของพระองค์ได้สิ้นสุดลงด้วยดี และรูปถ่ายของเราทั้งสองเป็นที่พอพระทัยของพระราชินีนาถ

ขอพระองค์และพระราชินีนาถได้โปรดรับความปรารถนาดีจากหม่อมฉันทั้งสอง²

31 มีนาคม ค.ศ. 1897

(พระปรมาภิไธย) วิลเฮล์ม

การเสด็จประพาสเยอรมนีครั้งนี้ยังผลให้รัชกาลที่ 5 และจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 2 มีความสนิทสนมต่อกันมากยิ่งขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในทางด้านการเมืองโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับไทยนั้น รัฐบาลไทยได้คำนึงเสมอมาว่าหากสามารถดึงเอาเยอรมนีเข้ามา มีบทบาททางการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาคนี้โดยเฉพาะในไทยได้แล้ว ก็อาจมีส่วนช่วยให้ไทยรอดพ้นจากเงื้อมมือของอังกฤษและฝรั่งเศสได้ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 5 ทรงไม่แนพระราชันท์ว่ารัฐบาลเยอรมันจะยอมเข้ามามีส่วนผูกพันทางการเมืองกับไทยหรือไม่ ภายหลังจากที่ทรงพบปะกับจักรพรรดิวิลเฮล์มที่ 2 แล้ว ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงพระราชินีนาถผู้สำเร็จราชการพระนครว่า "ส่วนเอมเปอเรอเยอรมนีนั้น พิศเคราะห์ทุกทั้งพระกิริยาอัธยาศัย และทั้งท่าทางที่เกี่ยวข้องในราชการบ้านเมืองของเราเห็นว่าไม่สู้จะแนก³ และอีกครั้งหนึ่งไ้ทรงแสดงท่าทีไม่แนพระราชันท์ในความช่วยเหลือทางการเมืองของจักรพรรดิเยอรมัน

¹ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน

²หจข., ร.5 ท.7/52 Letter. The German Emperor to His Majesty the King of Siam. March 27, 1898

³พิมาน แจ่มจรรัส, ราชวัติ, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ 2509), หน้า 634

คิงที่พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาตอบเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ว่า "เอมเปโรนั้น พอยินดี
 อยู่วาระบั้งแกเจ้า แต่ก็ออกท้อ ๆ ใจเหมือนกันวาระบั้งกวาพอยังกวานี้เป็นอันมาก แต่ดู
 เหมือนจะเป็นสวนตัวเอมเปโรมากกว่า รัฐบาลเขาจะเห็นควยดา"¹ ไม่ต้องสงสัยเลยว่า
 เหตุไครรัฐบาลเยอรมันจะไม่พาตัวเองเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองของไทย ที่เป็นเช่นนี้เพราะ
 รัฐบาลเยอรมันต้องการรักษาความมั่นคงทางการเมืองของตนในยุโรปไว้เป็นสำคัญ โดยพยายาม
 หลีกเลี้ยงที่จะสร้างความราวฉวนกับมหาอำนาจอื่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับฝรั่งเศส ยิ่งไปกว่า
 นั้นจะพบว่าเยอรมันไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการเข้าช่วยเหลือไทยทางด้านการเมือง
 เพราะเยอรมันส่งเสริมผลประโยชน์ทางด้านการค้ามากกว่า ยิ่งไปกว่านั้น สภาพภูมิศาสตร์
 ไม่เอื้ออำนวยให้เยอรมันสามารถไขก้างได้ทันหวงที่ถ้าเกิดเหตุการณ์ขึ้นในเมืองไทย เพราะ
 เยอรมันไม่มีสถานเชื้อเพลิงหรือฐานทัพเรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตามความ
 สัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างสองพระองค์ มีผลทางด้านจิตใจที่ทำได้ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสไม่แน่ใจ
 ว่าไทยกับเยอรมันมีความสัมพันธ์กันมากเพียงใด

การเสด็จประพาสเยอรมันครั้งที่สอง ค.ศ. 1907

ภยที่คุกคามต่อเอกราชและบูรณภาพของไทยในระยะ ค.ศ. 1893 - 1907 เป็น
 ปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัชกาลที่ 5 ได้รับความโหม่นสซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อพระหุหลานามย์ของ
 พระองค์ คณะแพทย์จึงได้กราบบังคมทูลของให้พระองค์เสด็จแปรพระราชฐานเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศ
 ภายเหตุนัรัชกาลที่ 5 จึงมีพระราชดำริที่จะเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่สองในเดือน
 มีนาคม ค.ศ. 1907 โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่เมืองฮอมเบิร์ก
 ประมาณ 1 เดือน เพื่อคิมและสร้งนำแเมืองนั้น

แม้ว่าการเสด็จประพาสเยอรมันครั้งที่สองจะเป็นการเสด็จส่วนพระองค์ก็ตาม แต่
 จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ก็มีใตทรงละเลยที่จะถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ ตลอดจน

¹ พระราชหัตถเลขา... เรื่องเดิม, หน้า 43

ได้เอาพระทัยใส่และเอื้อเฟื้อตลอดระยะเวลาที่ได้ประทับอยู่ที่ประเทศเยอรมัน และในคราวเดียวกันนี้ จักรพรรดิได้มีพระราชสาส์นถึงรัชกาลที่ 5 ขอพระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิตรับตำแหน่งนายร้อยเอกในกรมทหารราบรักษาพระองค์ ความประทับใจในการต้อนรับของจักรพรรดิเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์หนึ่งว่า "เอมเปรอ พาพอไปให้พักที่ห้องเอมเปรอ เพื่อเคอริก ซึ่งจัดไว้เรียบร้อยดี" แล้วพาบริพัตรไปห้อง เกินทรวจเทียบมองไปทุกหนทุกแห่ง ดูเอาพระทัยใส่มาก... อยู่ข้างจะเดินหัวหยอกเอนกับบริพัตรมาก เป็นเจ้าเขาเจ้าของที่เดียว พอได้พูดว่าจะส่งลูกแดง¹ มาดววยอีก รับแข็งแรงยังเข้าไปกระซิบบริพัตรให้คิดอ่านเตือนพ่อตกลงส่งเสียเร็ว ๆ จะได้หากครูบาอาจารย์ให้สอนบรรดานักเรียนทหาร² อยู่ข้างจะโปรดปรานมากเอาเป็นซุระจริง ๆ³

¹ ลูกแดงคือเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์ ซึ่งเสด็จไปศึกษา ณ ประเทศเยอรมันตั้งแต่ ค.ศ. 1908

² มีนักเรียนทหารที่เยอรมันในขณะนั้น 24 คน คือ

1. พระเจ้าวรวงษ์เธอพระองค์เจ้ากีวรวงษ์วัชระเดช ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมประภาฯ พันธวงษ์วรเดช
2. หม่อมเจ้าทินทัต ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นอดิศัยกิติยกุล
3. หม่อมเจ้าสมบุรณ์ศักดิ์
4. หม่อมเจ้าพันธู์ประวัติ ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์
5. หม่อมเจ้านิลประภัศร์ ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ
6. หม่อมเจ้าตรีทิเพศพงศ์ ในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์
7. หม่อมเจ้าวงษ์นิษฐ์
8. หม่อมเจ้าพรพรวน
9. หม่อมเจ้าปรีดีเทพพงษ์
10. หม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ ในพระเจ้า
11. นายจรัส บุตรหลวงฤทธิ์นายเวร (พต)
12. นายรัตน์ บุตรนายรอด
13. นายเจือ บุตรนายควย
14. นายชูป บุตรหลวงอนุพันธ์ศึกษากร
15. นายคำริท บุตรหลวงพิเทศพิไลย
16. นายสอาด บุตรพระยาเกษมศุขการี
17. นายพจน บุตรพระยาพหลพลพยุหเสนา (กิม)
18. นายเจริญ บุตรนายชั้น
19. นายชิต บุตรหมื่นเกษตรปทุมธานี
20. นายหอม บุตรร้อยตรีแก้ว
21. นายทอย บุตรพระเส็นพิทักษ์
22. นายเทพ บุตรร้อยโทไฮ
23. นายกระจาง และ
24. นายเจริญ บุตรพระยาสุริยานุวัตร

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ไกลบ้าน, (เล่ม 2 พระนคร : แพร่พิทยา, 2513), หน้า 337 - 8

หลังจากที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จกลับจากยุโรปแล้ว จักรพรรดิยังทรงมีพระทัยไต่ถามพระยาศรีธรรมสาส์น อัครราชทูตไทยถึงพระอาการของรัชกาลที่ 5 ตลอดจนการเดินทางด้วยความเอาพระทัยใส่ ซึ่งพระราชอัชฌาศัยเช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อน¹ อาจจะเป็นไปได้ว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะเป็นผลจากการที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสเยอรมนีเป็นครั้งที่สองนั่นเอง ทำให้พระราชสัมพันธ์ไมตรีสนิทแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ยังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงฐานะทางการทูต นั่นคือ จักรพรรดิวิลเลียมที่ 2 ได้ทรงแต่งตั้งให้ แฮร์ ฟอน พรอลลิอุส (Herr von Prollius) เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม (Envoy Extra Ordinary and Minister Plenipotentiary) ประจำประเทศไทยตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1908² ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนที่รัฐบาลไทยได้เลื่อนฐานะราชทูต คือทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาวิสุทรโกษาเป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1901³

¹ หจข., ร.5 ต.4/7 กรมหลวงเทเวศน์วัชรินทร์ ปรมาภิเษก ทรราชทูต กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ 23/428, 19 เมษายน ร.ศ.127

² หจข., ร.5 ต.7/50 Letter. The German Emperor to His Majesty the King of Siam. May 1, 1908. Copy No.7239

³ หจข., ร.5 ต.7/50 ร่างพระราชหัตถเลขา ถึง จักรพรรดิเยอรมัน กันยายน ร.ศ.120